

МИЛОЈЕ ПРШИЋ

Војна академија Војске Југославије, Београд

СТВАРАЊЕ И РАЗВОЈ ВОЈНОГ ШКОЛСТВА У СРБИЈИ ОД 1830. ДО 1919. ГОДИНЕ

Вишевековни, континуирани отпор српског народа туђину – турској окупацији, безакоњу и зулumu турских власти, кулминирао је почетком 1804. године – оружаним устанком. Срби су се, због самовоље јаничара и њиховог зулума, нашли у неподношљивој невољи. Суочен са тиме да им турски насилници све отимају, насрћу на душу, веру и част, српски народ се дигао на свеопшту борбу. Но, тај његов огроман напор да се ослободи наметнутог ужаса и страха био је могућ само уз истовремено стварање војне, од народа самоорганизоване, устаничке оружане силе и за њене потребе, командног кадра. Опредељење да се – упоредо са оружаном, политичком и дипломатском борбом, у устанку од 1804. до 1813. и 1815. године, па све до почетка тридесетих година прошлог века, поред искусних ратника – прво за вође устаничких снага бирају виђенији људи, добри домаћини, али и одважни и борби вични Срби, а затим да се за гардисте и старешине регуларне војске бирају младићи из угледних породица – представља извориште (исходиште) већ век и по дугог процеса не само стварања стајаће, оперативне војске и других државних институција Србије и реafirмацију српске државности, него и истовремено почетак стварања официрског кадра и институција војних школа за њихово образовање.

Опредељење да почетак, иначе сложеног и дуготрајног процеса стварања командног кадра српске војске "вежемо" за прве године и деценије 19. века, а не за његову половину, када је формирана прва, у правом смислу значења, војно-школска институција у Србији, налази се, пре свега, у чињеници да су командни кадрови устаничких снага стварани у току оружаног устанка, а затим и у томе да је знатно пре 1850. године било покушаја да се, ради образовања официра за потребе стајаће војске, формирају војне школе, а да од те године развој војних школа има, осим краћих прекида за време ослободилачких ратова Србије и Црне Горе, континуиран развој.

У контексту наведеног сматрамо оправданим да се сажетом експликацијом насловљене теме осврнемо – прво на покушаје стварања војних школа у Србији тридесетих и четрдесетих година 19. века, затим на школовање српских младића у другим земљама, односно, да кроз те догађаје успоставимо "контакт" са суштином идеје стварања "Тополивнице" и њено постепено прерастање у институцију за школовање официрских кадрова, односно у прву војну – Артиљеријску школу која се с правом узима

као међаш у стварању и континуираном развоју војног школства у Србији све до краја Првог светског рата.

Садржај насловљене теме саопштили смо хронолошко-проблемски, а кроз наслове и поднасловe истакли оне догађаје који представљају међаше у развоју војног школства у Србији.

ПРВЕ ИДЕЈЕ И ПОКУШАЈИ У СРБИЈИ ЗА ШКОЛОВАЊЕ ОФИЦИРА

Након што је 1830. године хатишерифом Србији призната аутономија, а кнезу Милошу да може *"држајти у служби нужне војнике"* олакшан је рад у стварању и организовању регуларне војске која је, у тим тешким временима за Србију, представљала неку врсту *"народне школе"*. Она је, с једне стране, као општа народна школа, имала задатак да, непосредним утицајем, војнички васпитава српски народ, да у њему одржава и потхрањује војнички-витешки дух којим су се Срби одувек одликовали, а с друге стране, она је имала да буде школа за непосредно оспособљавање, макар у најобичнијој писмености, младих људи за официре и народне старешине. Били су то први покушаји да се колико-толико обезбеди квалитетнији кадар, не само за потребе војске.

Баш у то време Вук је писао да Србија (у оним условима) није имала *"ни у чему већеј недосћајка ни веће нужде и пошребе, него у људима сиособним за народне службе"*. Зато се од регуларне војске очекивало да у прво време задовољи ту народну потребу. Но, да би за то била оспособљена, кнез Милош је 25. априла 1830. године, одмах по сакупљању младића, првих кнежевих гардиста у Пожаревцу, који су названи кадети, основао за њих *"Гвардијску школу"* која, и поред знатних недостатака, може понети атрибут прве војне школе у Србији.¹

У ту школу, која је радила само до 25. новембра 1833. примљена су прво 73, а крајем 1830. године још 76 кадета. Са њима је извођена целодневна настава. Пре подне су учили читање, писање и рачунање, а по подне војни егзерцир. Официри су изводили војну обуку, а наставу из других предмета реализовао је посебан – специјалистички учитељ. Први учитељ је био Илија Мандић, Србин из Војводине.

Истовремено, док је радила *"Гвардијска школа"*, инжењер Јован Рајић је 23. јуна 1832. године покренуо врло занимљиву идеју да се у Србији оснује Војно-техничка школа. О томе, он у молби кнезу Милошу, пише да је питање *"уређења војске"* најважније државно питање и да би се оно на најбољи начин решило, ваљало би отворити војну школу у којој би школовање трајало 4-5 година. Осим тога, иницијатор предлога пише да се у тој школи требају оспособљавати младићи за *"тактичке војнике и инже-*

¹ У Пожаревцу је 1830. године формирана *"Гвардијска школа"* за школовање војника гардијског батаљона. Опширније, Радосав Марковић, *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*, САНУ, Београд 1957, стр. 272-273.

нире" који би, након завршетка школе ишли на службу као наставници у "реџиментске војне школе" у којима би се војници обучавали "военим наукама", а инжењери би били коришћени за премеравање земље, уређење села и паланки, грађење војних објеката, путева и друге сличне послове. Но, иако је та идеја била врло интересантна, није наишла на озбиљнији пријем, па због тога није ни разматрана.²

Нови корак у сложеном процесу стварања официрског кадра учинио је 1833. године кнез Милош када је на школовање у Русију послао тридесет, од сваког рода по десет, младих одабраних Срба да се тамо "изуче за официре". Они су, по завршетку трогодишњег школовања и повратка у отаџбину, као први школовани официри, распоређени у јединице. Осим што је та пракса имала карактер привремене мере, јер се о њој није афирмативно размишљало, а није обезбеђивала довољан број официра и земљу истовремено чинила "вечито зависном од других", крајем 1837. године је одлучено да се у Србији, по угледу на европске земље које су имале своју уређену војску и своје војно школство, отвори трогодишња школа са седиштем у Пожаревцу. Одлучност да се у Србији формира прва војна школа темељена је не само на чињеници да Србија има регуларну војску, него и на веровању да "српске омладинце не треба слашати у туђе земље на васпитање", где ће бити "без непосредне везе са отаџбином и због тога слабији њихово родољубље", а осим тога и на убеђењу да би "домаће војне школе" питање "нових командних кадрова решавало најсијурније".³

Да би реализовао идеју о оснивању војне школе у Србији, кнез Милош је на Спасовској скупштини у Крагујевцу 1837. године тражио подршку да за "сиремање српских официра" треба, како је он рекао, и "формалну школу завести". Заиста, школа је, под називом "Књажевско-сербска војна академија", отворена крајем године. Прво седиште било јој је у Пожаревцу, затим пренето у Београд, а онда у Крагујевац, где је, због слабих услова за рад, после краћег времена затворена.

Упоредо са стварањем предуслова да се добије народна подршка за отварање војне школе решавана су, у вези ње, и друга бројна питања: наставника, избор младића за школу, смештај, снабдевање, опремање зграде и учионица, итд. Од свих, највише бриге је задавало питање наставника. Јер, да би били примљени да раде у војној школи, требали су да испуњавају одређене услове: да су добри стручњаци, да су признати као људи способни не само да предају своје предмете, већ и да створе и уреде, на најбољи начин, војну школу. Осим тога, они су морали да знају руски или славенско-црквени језик. О свему томе морали су да имају "атесте" – дипломе и оцене минулог рада.

У свему овоме намера је била да се ангажују наставници "са стране": из Аустрије, Русије, Германије, итд. У том циљу кнез Милош је упутио поверенике у Праг, Беч, Дрезден, Фрајбург. Но, они на "том путовању" нису

² Исто, стр. 274-276.

³ Исто, стр. 276-279.

успели да пронађу адекватне професоре за артиљерију и кавалерију. Међутим, неки кандидати су се, мимо знања повереника, јављали директно кнезу Милошу. Тако се из Русије понудио штабскапетан Љубенов, а из Цесарије Стефан Херкаловић, официр инфантерије. А онда, након што је Савет изучио његова писма и документа, иако је установио да су сви они "*у стиркама ђемељни и људи од карактера*", предложио да се прими само Стефан Херкаловић и да се њему повери израда плана организације и рада школе.

У Војну академију су примљена 32 младића које је изабрала специјална комисија. Кандидати су бирани од оних ученика који су 1836. и 1837. године завршили гимназију, а мањи део од оних ученика који су школске 1837/38. године били у завршном разреду гимназије. Односно, комисија је примила по 9 кандидата који су изашли из гимназије 1836. и 1837. а 14 кандидата који су још увек били редовни ученици завршног разреда гимназије.

Питомци војне школе били су по рођењу из разних крајева и различитог друштвеног порекла. Тако је, на пример из Србије било 25, а из других земаља чак 6 кадета, с тим што су сви они били Срби и "*источне – православне вероисповести*". Ова школа, коју директор Стефан Херкаловић у рапорту од 9. јануара 1838. године назива "Војена академија", представља нови помак у стварању војног школства не само у Србији. Међутим, на њен раду су неповољно утицали не само околности при њеном формирању, него и услови за рад. Пре свега, она је често пресељавана, затим, започела је рад када су се догађала велика политичка превирања у Србији и напokon, противљење Турске. Због тога, она је затворена већ наредне, 1838. године, чиме је опет одгођена реализација ове важне замисли.⁴

Те 1838. године Србија је доживљавала нове тешке тренутке. Под притиском Турске, Србији је наметнут "туђи – турски устав", који је изазвао не само крупне промене у организацији власти него и велики заокрет према војсци и школовању официрског кадра. Наиме, доласком уставобранитеља на власт, војска је наредних година стављена у надлеженост министра унутрашњих дела, чиме је сведена на граничну службу и унутрашњу полицију. Такав однос према војсци, која је сведена на врло мали број јединица регуларне војске, изазвао је, баш кад ју је, у процесу конституисања државе, требало јачати, прекид у њеном развоју.

Због свега тога, све до 1845. године, нема озбиљнијег помака у модернизовању српске војске, а ни планова за школовање официрског кадра. Међутим, од те године почиње озбиљнији приступ и повољнији заокрет. Прво је усвојен нови закон – Устроение гарнизонаог војства, по којем је војска враћена под команду Главног штаба, а убрзо затим је издато Правило за регрутовање. Управо та нова законска регулатива потврђује да је власт уочила значај војске за сигурност земље и њену одбрану, па је према

⁴ Исто, стр. 280-303.

њој заузела знатно повољнији однос. Тако је већ почетком 1846. године формирана трогодишња Инжињеријска школа. Међутим, догађаји у време "Мађарске буне" изазвали су нов приступ и енергичније залагање по питању *"организације државне оружане снаге"* и формирање војних школа. Наиме, у борбама преко Саве и Дунава вође Српског корпуса, Стеван Книћанин и други српски команданти, увидели су *"шта значи и како се бори"* редовна, добро организована, извежбана, наоружана и опремљена војска. Због тога је по *"завршетку овог похода"*, и повратку Книћаниновог одреда у Србију, у њој започело енергичније залагање и интензивнији процес стварања боље *"српске војске у сваком погледу"*. *"Појечитиљ внијрених дјела"* – Илија Гарашанин је схватио да је у интересу одбране земље да се српска војска мора обезбедити сопственим кадром, наоружањем и муницијом, да се ослободи јаке зависности (у погледу наоружања) од иностранства, па 1848. године *"чини писмену предсјавку Државном савешу"* да се *"усијроји њоново заведеније у коме ће војне њошребе лиши и израђиваши сваке врсте ђулади"*, тако и у *"ливењу шойова"*. Државни савет је уважио овај предлог, а кнез Александар Карађорђевић га одобрио. Након тога, октобра 1848. године у Београду је, због великих тешкоћа у набављању оружја, основана Тополивница, која је нешто касније постала и школа за официре. У ствари, Тополивница је требало да буде решење за горуће питање набавке наоружања за српску војску, иако се говорило да ће то *"биши њросија радионица"*. Већ половином маја 1849. предложено је да се *"Оружница србска"* организује не на цивилни начин, као што се у *"њредложенију"* мислило, но на сасвим војнички начин *"како би људи који би у њу сѡуили официрима ѡсѡаши моѡли"* и тим се начином полазно знање у *"оѡчесѡву нашем расѡросѡранило"*.⁵ Овај предлог прихватио је Државни савет, а кнез Александар Карађорђевић га одобрио, па је тако 14. маја 1849. године Тополивница добила чисто војнички карактер и то као творница топова и топовских зрна и посебно, као школа за официре.⁶

ОТВАРАЊЕ И РАД АРТИЈЕРИЈСКЕ ШКОЛЕ

После одлуке да Тополивница добије чисто војнички карактер Стеван Книћанин, у сарадњи са Фрањом Захом, инсистира код министра унутрашњих послова Илије Гарашанина, а овај прихвата и предлаже 13. јануара 1850. Државном савету оснивање официрске школе. Државни савет усваја тај предлог, а затим га и кнез прихвата, да би се 6. марта 1850. године (по старом календару) донела одлука да се формира Артиљеријска школа. Она је радила по посебном Правилнику, којим је регулисано да се школовање изводи у два курса: нижем (теоријском), у трајању од три године

⁵ Војни архив Војске Југославије (даљи Војни архив), Архива војске Краљевине Србије, П 14, к. 11, бр. рег. 16/4.

⁶ Архив Србије, Државна архива, Војска 1837-1850. Војни рапорти; Савет 1837-1850.

и вишем (практичном), у трајању од две године. Школа је отпочела са радом у јесен 1850. године, а у народу је, од самог настанка, називана Војна академија, именом које ће званично бити усвојено тек 1880. године.

У Артиљеријску школу су примљени само најбољи младићи, способни да кроз војничко образовање израсту у старешински кадар спреман да изнесе огроман терет државног и политичког програма ослобођења српског народа од турске власти. Формирањем Тополивнице, затим изградњом магацина за барут и наоружање и отварањем Артиљеријске школе, у Србији је учињен велики корак напред, како у стручном оспособљавању официрског кадра, тако и у стварању домаће војне индустрије, као битних предуслова за државно и војно снажење модерне Србије. Опредељење да се "*код своје куће, од својих људи*" створи образовни официрски кадар, вичан војној вештини, била је у контексту борбе за потпуну државну самосталност и независност, али и припрема за ослобођење оних српских територија које су још увек биле под турском окупацијом.

У прву класу питомаца Артиљеријске школе примљена су, на предлог Управитеља школе, 23 кандидата који су имали "*довољно њрејходне школске сјреме*". Школовање кандидата почело је 6. (18.) септембра 1850. године припремним курсом који је трајао до 13. децембра. У та три месеца, ради "*џачнијег избора њишомаца*" кандидати су изучавали предмете: Енциклопедијски преглед војничких наука; Аритметику; Општу географију; Општу историју; Почечи Начертанија; Егзерцир артиљеријски; Служба гарнизона и Француски језик. Након тога, 15. децембра, полагали су испите. Од 23 примљена кандидата све испите положила су 22 питомца и сви они су произведени у чин наредника.

Иначе, у току петогодишњег школовања питомци су изучавали: Науку артиљеријску; Начертаније; Историју; Математику; Физику; Механику; Хемију (специјална); Фортификацију; Тактику; Војну географију; Француски језик и Вишу математику. Прва класа Артиљеријске школе завршила је своје петогодишње школовање 1855. године када је у чин потпоручника произведено десет питомаца.⁷ Од 1851. године у школу је, не сваке године – без неког правила, уписивана нова класа питомаца тако да ју је до 1880. завршило само 12 класа.⁸

Истовремено, у континуитету су чињени напори да се рад школе и наставни програм модернизују и прилагоде потребама. У том смислу, да би квалитет наставе у Артиљеријској школи био на нивоу савремених учења о рату, чињени су предлози за њену реорганизацију и иновирање наставног плана и програма. Тако је 26. јула 1859. године управитељ Артиљеријске школе, мајор Ранко Алимпић, поднео Главном штабу пројекат новог уређења Школе, по којем је она требала да се назове Војна академија и која је требала да спрема младиће за *официре свих родова војске и за њолицјске чиновнике*. Према том амбициозном пројекту, Школа је требало да буде нека врста комбинације официрске школе са техничким, па и правним

⁷ Споменица педесетогодишњице Војне академије, Војна штампарија, Београд 1900, стр. 158.

⁸ До 1880. када је отворена Војна академија, Артиљеријску школу је завршило 20 класа.

факултетом, у којој би школовање трајало седам година. Међутим, овај пројекат није усвојен, углавном због скупоће и дужине трајања школовања, а мање због других разлога (организације и намене школе, на пример).

Две године касније, 29. маја 1861. године поново је поднет предлог за реорганизацију Артиљеријске школе. Њен тадашњи управитељ, потпуковник Фрањо Зах, био је оригиналнији и конкретнији. Предложио је да се школа назове "Војна академија", да у њој уче истовремено три класе питомаца, да се петогодишњи курс продужи за два семестра, односно да траје шест година, те да се на вишем течају школе, који је трајао две године, уведу одсеци по стручности. Ови предлози су указивали на нова схватања војног школства и на потребу отварања специјалистичких школа, односно курсева за разне родове војске. Осим тога, јавља се мишљење да школовање треба организовати тако да се прво обезбеди стицање основне војно-стручне спреме, а затим више спреме, и то за оне официре чија је служба захтевала више војничко образовање. У том смислу предложено је да се изврши подела школовања на нижи течај од 4 године за пешадијске и коњичке официре, и на виши течај од две године за ђенералштабне, артиљеријске и инжињеријске, с тим да нижи течај буде заједнички за све, а виши подељен на одсеке по стручности. Међутим, ни тај предлог није усвојен и није дао конкретне резултате, између осталог и због престанка рада војнонаучне комисије која је наведени захтев, пројекта предлога, разматрала.

Нови, опет неуспео предлог, да се реорганизује Артиљеријска школа, учинио је ђенералштабни капетан Михајло Јешјанин 1. фебруара 1866. године. Овај предлог је занимљив јер је унео новину по којој би сви питомци, после заједничког четворогодишњег школовања – као потпоручници, требало да проведу најмање две године у трупи пре него што би наставили двогодишње школовање на вишем курсу Војне академије. У суштини, овај предлог је представљао "копирање" оног модела официрских школа који је био у пракси код многих модернијих војски 19. века, као што су биле пруска, руска и француска војска, које су своје официре образовале кроз основне и више војне школе.

Након тих неколико узастопних, неуспелих предлога да се модернизује рад у Артиљеријској школи, изврши њена реорганизација и повећа број питомаца, наступио је период десетогодишњег "мировања", у којем није било нових идеја за реорганизацију војног школства. То стање мировања које није било у складу са неповољним окружењем, односно непосредно уочи избијања српско-турског рата 1876. године, и које није пратило развој војне мисли, прекинуо је 30. маја 1874. године, потпуковник Коста Протић, министар војни. Он је наредио да Управа Артиљеријске школе, заједно са *"професорским ђерсоналом"* изради нову организацију школе *"ђрема нашим ђошребима и околносћима, као и ђрема савременом сћуињу науке и ђодобних школа у друђим земљама"*. Професорски савет Артиљеријске школе је урадио пројекат школе, по којем је школовање подељено на *"нижи течај од 3 године и виши од 2 године"* и саставио

програм предавања за опште и специјалне курсеве. Тај предлог система школовања ће се доцније, у пракси, према променама у војном школству, стално дорађивати.⁹

Међутим, овај, четврти по реду, на изглед већ усвојен пројекат за реорганизацију Артиљеријске школе, није реализован. Овога пута то није учињено због ратних прилика од 1876. до 1878. године. Наиме, у јуну 1876. питомцима 11. и 12. класе Артиљеријске школе прекинуто је школовање због рата против Турске. Тим чином они су распоређени у оперативну војску – на ратне дужности – односно, укључени су у борбу "за независноћ и уједињење".¹⁰ Након рата, обе класе су по скраћеним програмима завршиле школовање.

ФОРМИРАЊЕ И РАД ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ У СРБИЈИ

Идеје за промене у Артиљеријској школи су, пре ослободилачких ратова Србије и Црне Горе, ухватиле дубок корен. Ратна пракса од 1876. до 1878. потврдила је њихову оправданост и актуелност. После тих ратова, из којих су Србија и Црна Гора изашле територијално проширене и војнички ојачане, уследили су захтеви да се, за потребе српске војске, убрзано школује већи број младих официра. Да би се то у пракси остварило, министар војни, ђенералштабни потпуковник Јован Мишковић, позвао је 10. јула 1879. године Управу Артиљеријске школе и наредио јој да од својих професора састави комисију која ће да изради пројекат за преустројство школе, при томе истичући да школовање треба поделити на два курса и прецизирати да на виши курс могу ступити само они официри који су провели две године службе "у фронту" и пошто положе "џројисани испић и имају џројисана својсџва".¹¹

Према овом наређењу, професорски Савет под председништвом управитеља Артиљеријске школе, генералштабног потпуковника Јована Анђелковића, израдио је пројекат Закона за устројство Војне академије. Народна скупштина га је изгласала на заседању у Нишу, а 18. јануара 1880. године одобрио га је кнез Милан Обреновић, чиме је отпочела нова фаза у развоју војног школства у Србији.

Закон о Војној академији од 18. јануара 1880. године потврдио је оне идеје и залагања у којима су истицани разлози за реорганизацију и модернизовање војног школства у Србији 19. века. Уједно, Закон је био израз велике потребе да се на основу искустава из рада Артиљеријске школе и ратне праксе, школовање прилагоди потребама државе, а њени програми направе у складу са достигнућима у спознаји ратне вештине и по угледу на војне школе у другим војскама. Захваљујући томе, војно школство у Србији ушло је у нову, знатно организованију и "сџабилну" фазу живота и рада. После тридесетогодишњег искуства из рада Артиљеријске школе, Војна

⁹ Војни архив, П 14, к. 2, рег. бр. 15.

¹⁰ У ослободилачким ратовима против Турске од 1876-1878. године погинуло је десет официра; а од свих школованих официра до краја ослободилачких ратова 1918. погинуло је њих 569.

¹¹ Војни архив, П 14, к 2, Рапорти војни, к 7, бр. рег. 35/3-3.

академија је, по Закону за устројство Војне академије, коначно добила одређенији и јасније изражен задатак. Односно, постала је "научни и васпитни завод за сиремање младића за официре као и за давање више војног образовања младим официрима".¹²

У организацијском смислу, Војна академија је подељена на две школе – Нижу, са трогодишњим курсом и Вишу, са двогодишњим. Нижа школа је била универзалног типа официрских школа, тј. давала је "војничку сирему за официре свих родова војске". На Вишој школи су основана три специјалистичка одсека за школовање генералштабних, инжињеријских и артиљеријских официра. У обе школе наставна година се делила на теоријски и практични течај, а списак предмета који ће се и у којој школи изучавати био је регулисан Законом, с тим што је, на предлог Савета Академије, распоред њиховог предавања остављен у надлежност министра војног. У обе школе примани су кандидати после положеног пријемног испита. Кандидати за Нижу школу који су имали положен испит зрелости били су ослобођени пријемног испита.¹³ У Нижу школу примани су кандидати са завршеном гимназијом или реалком с тим да у све три године не може бити више од 45 питомаца. У Вишу школу су примани официри до чина капетана II класе свих родова војске који су завршили гимназију или реалку, који су "служили у сиреју" бар две године и који су положили пријемни испит који се састојао од осам општих предмета и по два предмета из генералштабне, артиљеријске и инжињеријске специјалности.¹⁴ Иначе, као занимљивост треба истаћи да је Законом установљен посебан академски знак за оне који заврше обе школе.

Рад Војне академије по овом Закону је почео школске 1880/ 1881. Те године су примљени само кандидати 13. класе Ниже школе, док је пријем кандидата за Вишу школу, због малог броја пријављених, померен "за друго време".¹⁵ Овај закон, међутим, није у целости изведен ни са једном класом, јер су се, у међувремену, појавиле потребе за изменама у Закону, па је израђен пројекат, шести по реду, новог Закона о Војној академији, који је ступио на снагу 8. јуна 1884. године. Новине у Закону из 1884. односиле су се,

¹² Војни архив, П 14, к. 7, бр. рег. 30/4-4.

¹³ Кандидати за Нижу школу полагали су: математику, физику, хемију, минерологију, географију и космографију, општу историју, историју српског народа, историју српске књижевности, немачки или француски језик, цртање и краснопис.

Допуном Закона из 1884. године повећан је број предмета које су кандидати морали да полагају. У програму су била обавезно два страна језика (француски и немачки), а као посебни предмети краснопис и цртање. Програм пријемног испита био је предмет допуне законске регулативе из 1881, затим 1884, 1886, 1887, 1889. и 1902. године. У суштини број предмета за пријемне испите остао је исти с тим што је међан обим садржаја од предмета до предмета.

¹⁴ Иако је законом било регулисано да кандидати за Вишу школу полагају пријемни испит, све до 1884. та пракса је изостајала. Тек од те године кандидати су полагали седам, односно од 1902. године девет предмета. По програму из 1884. полагали су испите из: опште тактике, фортификације, географије Балканског полуострва и суседних земаља, тригонометрије – равне и сферне. Од 1890. пријемни испит се полагао још из: администрације, артиљерије и немачког или француског језика, а од 1905. уврштени су предмети геодезија и математика, уместо тригонометрије.

¹⁵ Војни архив, П 14, к. 7, бр. рег. 15-18.

пре свега, на то да је број кандидата који се прима на школовање у Нижу школу повећан на 75, а такође и на организацију самог школовања. Осим тога, новим законом су прецизирана и друга битна питања за рад школе, као што су број и структура предмета који се изучавају, начин испитивања, ко сачињава Савет Академије, услови пријема у школу, итд. Уједно, овим Законом је одбачена и подела Више школе на одсеке, чиме је она постала школа општег карактера за официре свих родова војске који су се по завршетку школе враћали у трупу. Истовремено је прецизирано да се за усавршавање за ђенералштабну струку могу кандидовати само они официри који су Вишу школу завршили са одличним успехом,¹⁶ затим да у току школовања нема практичних задатака већ слушаоци проводе по три месеца на пракси у своје роду.

Међутим, ни овај закон, што се показало корисним, није поштеђен разних измена и допуна. Све те измене и допуне односиле су се на непосредан рад Ниже и Више школе. Тако је на пример, изменама од 20. децембра 1887. године регулисано да број кандидата у Нижој школи буде усклађен са материјално-буџетским могућностима Србије. Затим, за питомце је уведено да имају право на плату према чину и, коначно, број кандидата за Вишу школу строго је профилисан према потребама службе, а школовање је организовано сваке друге године.¹⁷

Изменама и новим одредбама од 12. јануара 1896. године, законска регулатива одређује да се у Нижу школу примају младићи од шеснаесте до двадесете године живота, да питомци примају плате према години школовања и да се сваке године прима нова класа.¹⁸

У том корпусу измена је посебно занимљива она допуна законске регулативе која је учињена 28. септембра 1899. године. Наиме, време трајања школовања у Нижој и Вишој школи регулисано је краљевим Указом, а трајање наставне године и праксе прописао је министар војни. Осим тога, прецизирано је да Академски савет, поред управитеља, чине само професори и виши официри. Затим да се у Вишу школу примају официри чина потпоручника, поручника и капетана II класе, који су свршили Нижу школу Војне академије, да су служили најмање 3 године у строју, да су оцењени као добри стројевни официри, да нису жењени и напослетку да нису старији од 30 година.¹⁹

На основу свих тих измена и допуна Закона о Војној академији, посебно на основу оних из септембра 1899. године, одређено је да Виша и Нижа школа Војне академије трају по две године. Тако су, у складу са тим одредбама, школовање у Нижој завршили питомци 30, 31. и 32. класе, а већ 33. класа започела је (1900. године) трогодишње школовање. Међутим, брзо се показало да је трогодишњи течај у Нижој школи универзалног типа и да није довољан за спрему официра свих родова војске, па се помишљало да се уведе четворогодишње школовање.

¹⁶ Војни архив, П 14, к. 7, бр. рег. 35.

¹⁷ Војни архив, П 14, к. 7, бр. рег. 35, 37, 38 и 39.

¹⁸ Војни архив, П 14, к. 7, бр. рег. 35/5-3.

¹⁹ Војни архив, П 14, к. 12, бр. рег. 16/1.

На основу тих запажања, министар војни је наредио Управи Војне академије "да му поднесе нацрт њошребних измена". У том смислу Комисија је, под председништвом управитеља Војне академије генерала Стевана Пантелића, изнела занимљиве предлоге, као што су: да Виша школа остане и даље у структури војних школа, да школовање у Нижој школи траје пет година, да у једној слушаоници не буде више од четрдесет питомаца и посебно, "да се укине академски знак", како би се отклонио узрок "који до-сџа шџеиш јединству официрског кора". Према томе, у другој фази рада (1880-1900) Војна академија је радила по одредбама закона из 1880. и 1884. и по изменама и допунама тих закона из 1887, затим 1896. и 1899. године.

РАД ВОЈНИХ ШКОЛА У СРБИЈИ ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА (1900-1918)

Војна академија је, после измена и допуна закона крајем 19. века, у 20. век ушла са дефинисаном структуром, устаљеним системом школовања и солидним угледом једне "савремене универзалне официрске школе". Она је у току педесет година свог рада, од 1850. до 1900, дала српској војсци 1057 официра од којих је преко 200 учествовало у ратовима за ослобођење и независност Србије и то од 1876. до 1878. и 1885. године. Војна академија је у 20. веку интензивирала свој рад по савременим програмима. То је био период у коме су се назирали догађаји одсудне борбе за коначно ослобођење српског народа од вишевековног ропства и његово уједињење у "једну народну државу". У таквој борби одлучујућу снагу народа мора да чине војска и њен квалитетан, "ваљан официрски кадар". Управо је Војна академија имала основни, први задатак да "џоради на осџособљавању и у Нижој и у Вишој школи, официрског кадра срџске војске". Прве две године 20. века, 1901. и 1902, Војна академија је радила по законским прописима из претходног периода. Мање измене вршене су само у погледу времена, односно дужине трајања школовања. Тако је 1902. године школовање у Нижој школи продужено са три на четири године, док је од 1907. године Виша школа требало да траје једну годину, и то за оне официре који су завршили четворогодишњу Нижу школу, да би опет, четири године касније, школовање у Вишој школи било продужено на две године.

Од 1902. до 1905. године школовање су завршиле 30, 31, 32. и 33. класа – укупно 611 официра. У периоду од 1906. до 1912. године тај број је смањен због "џодмирене џошребе у водним официрима џадашњег сџалног кадра војске" бројем питомаца из Ниже школе, тако да су од 34. до 45. класе школовања завршила само 364 официра.

ВОЈНЕ ШКОЛЕ У ВРЕМЕ БАЛКАНСКИХ РАТОВА 1912-1913.

На смањење броја питомаца у Нижој школи директно су утицале законске одредбе које "сџиркџино џројисују" да се у Нижу школу Војне академије "не сме џримаџи више од 30 џишџомаца".

У таквим организацијским приликама Војна академија је радила непосредно до балканских ратова – од 1912. до 1913. године. Када је 1912. године објављена мобилизација у Нижој школи Војне академије нашле су се 42, 43, 44. и 45. класа. Међутим, ратна потреба за официрским кадровима непосредно је утицала да се питомци 42. класе у току рата произведу у чинове наредника пошто су се они, као наредници питомци у склопу практичне наставе нашли на водничким дужностима у оперативној војсци. Тако је 42. класи рат "скратио" школовање у Нижој школи.

Почетком Првог балканског рата прекинуто је школовање у обе школе Војне академије. Рад школа је прекинут већ наставне 1912/1913. године. Питомци 42. класе су, као што смо већ истакли, унапређени у официрски чин, а питомци 43, 44. и 45. класе су упућени у оперативну војску. Истовремено су и слушаоци Више школе прекинули школовање и ступили у рат и то на дужности по командама и штабовима јединица оперативне војске.

Први балкански рат увео је Србију у еру великих ратних напора, огромних људских жртава и материјалних губитака. Због тих напора, а увиђајући пресудан значај ваљаног, како по броју тако и по квалитету, официрског кадра, Врховна управа Краљевине Србије се, изменама Закона о устројству Војне академије, још у току Првог балканског рата враћа на идеју о повећању броја питомаца, па одређује да се у јесен 1913. године прими у Нижу школу, односно њену 46. класу, преко 30 младића. Према томе, балкански ратови су битно утицали, што због губитка, што због знатно војнички и територијално ојачане Србије, на промену законске регулативе о броју питомаца у једној класи па је, од до тада просечних класа са 28-30 питомаца, већ у прву наредну класу примљен 231 питомац. Пре почетка школовања нове класе питомаца Ниже школе избио је Други балкански рат, који је изазвала Бугарска, потпомогнута Аустро-Угарском. У балканским ратовима српска војска је, уз садејство са црногорском, исказала изванредну борбеност и умеће у Кумановској и Битољској бици у борбама за Скадар и на Брегалници.

ВОЈНЕ ШКОЛЕ У СРБИЈИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

По завршетку балканских ратова, питомци 44, 45. и 46. класе Ниже школе Војне академије српске војске враћени су да наставе школовање, а они из 43. класе упућени су на додатни курс. Тако су се непосредно пред избијање Првог светског рата на школовању нашле све три класе, а 43. класа налазила се на "накнадном курсу", док су у Вишој школи били само слушаоци 21. класе, и то у другој години, јер није било времена да се прими нова класа слушалаца. Међутим, питомци обе школе Војне академије поново су, због избијања Првог светског рата и мобилизације, прекинули школовање и упућени у јединице оперативне војске.

Питомци Ниже и Више школе Војне академије отишли су у Први светски рат 1914. године да, у одбрани отаџбине, буду старешине у војсци. Тако су прве официрске чинове добили на ратишту, у октобру исте године,

а тек 1919. године су, после ослобађања своје земље, наставили школовање. Због избијања рата и мобилизације, после завршене прве године, школовање су прекинули и слушаоци 21. класе Више школе Војне академије, па су се почетком рата нашли на дужностима у оперативним јединицама српске војске. Дакле, Војна академија је, поново почетком Првог светског рата обуставила рад у обе своје школе. Наставно особље и сви млађи официри отишли су у рат. У јесен 1915. године српска војска се, под снажним притиском аустроугарске, немачке и бугарске војске, морала повући са своје државне територије, тј. из Србије. Њена снага је сачувана, али је због повлачења из земље, остала без средњошколске омладине, као главног извора кандидата за Нижу школу Војне академије. Управо због таквих околности, силом прилика, Војна академија није радила од августа 1914. до јесени 1919. године.

* * *

Од 1850. године, када је отворена Артиљеријска школа, до ослободилачких ратова Србије и Црне Горе 1876-1878, када је привремено, због рата, престала да ради, на школовање је примљено 276, а завршило је и у официрски чин произведено 147 питомаца, док су 42 после рата наставили школовање. У другој фази развоја виших школа, односно од 1880. године када је, поред Ниже (некадашња Артиљеријска школа) створена и Виша школа Војне академије, па до избијања Првог светског рата 1914. године, Нижу школу су завршила 1954, односно са 11. и 12. класом Артиљеријске школе 1996 питомаца који су, у складу са динамиком завршетка школовања произвођени у официрске чинове. У истом периоду, двогодишње школовање у Вишој школи Војне академије завршила је 21. класа, укупно 439 официра.

Официрски кадрови поникли из Артиљеријске школе понели су терет стварања војске Кнежевине Србије и, уједно, они су се у српско-турским ратовима веома успешно снашли на командним и штабним дужностима и битно допринели победи српске војске над знатно јачим турским снагама и ослобођењу српских територија.

Формирањем Војне академије 1880. године, у оквиру које су радиле Нижа школа универзалног типа и, од 1884. Виша школа за специјалистичко образовање официра српске војске, значајно је унапређен систем војних школа. У току школовања стасали су свестрано образовани официрски кадрови који су се у мирнодопским условима веома успешно потврдили на разним дужностима. Они су у ослободилачким ратовима од 1912. до 1918. године, на српском и балканском ратишту, од Цера, Дрине, Колубаре, преко тешке 1915. и вишегодишњег војевања на Солунском фронту до, напokon, изузетног пробоја Солунског фронта 15. септембра 1918. и величанствене офанзиве – кроз грубу ратну праксу, потврдили стечена стручна, војничка знања, показали високо умеће у командовању јединицама, изузетно херојство, непоколебљиви патриотизам и пример како се жртвовањем брани, од агресора, отаџбина и како се стиче и брани слобода свог народа.

Из тог мноштва храбрих, успешних у командовању јединицама у најтежим – ратним условима (1876-1878, 1885. и 1912-1918), способних политичара и дипломата, – не желећи да икоме нанесемо неправду – ипак издвајамо десетине официра који су после стечених знања у војним школама Кнежевине, односно Краљевине Србије обављали највише војне и политичке дужности у Србији. Тако су, на пример, дужност председника владе Србије, односно министра председника Краљевине Србије обављала два генерала – Сава Грујић и Димитрије Цинцар–Марковић. Затим, дужност министра војног обављало је 33 официра, и то генерали Милојко Лешјанин, Сава Грујић, Јован Мишковић, Петар Топаловић, Јован Атанацковић, Радомир Путник, Степа Степановић, Михаило Живковић, Милош Божановић, Божидар Терзић, Михаило Рашић, Милош Васић, Стеван Хаџић, Бранко Јовановић, Миљивоје Зечевић, Петар Пешић и Душан Трифуновић, пуковници Коста Протић, Тихомир Николић, Јован Петровић, Радован Милетић, Димитрије Ђурић, Јован Прапорчетовић, Драгомир Вучковић, Божидар Јанковић, Чедомир Миљковић, Василије Антонић, Леонида Соларевић, Милан Андрејевић, Милутин Маринковић, Радивоје Бојовић и Душан Стевановић.

На положају министра иностраних дела налазила су се два официра – Сава Грујић и Василије Антонић; њих 11 на положају министра грађевина, и то: Љубомир Ивановић, Стеван Здравковић, Петар Топаловић, Коста Протић, Јован Петровић, Јован Атанацковић, Коста Радисављевић, Светозар Станковић, Боривоје Нешић, Андрија Јовановић и Александар Машин. Дужност државног саветника обављало је седам официра: Радован Милошевић, Младен Јанковић, Павле Шафарик, Сава Грујић, Богдан Дамњановић, Милош Пауновић и Живојин Бабић. Генерали Сава Грујић и Димитрије Цинцар–Марковић били су секретари, а као посланици на страним дворовима налазили су се Јеврем Велимировић, Сава Грујић, Александар Машин, Милан Михаиловић и Милош Васић.

Дужност начелника Генералштаба српске војске обављало је десет официра који су војна знања стицали у Артиљеријској школи, односно Војној академији Краљевине Србије и то: Милојко Лешјанин, Јован Мишковић, Јован Анђелковић, Димитрије Цинцар–Марковић, Јован Атанацковић, Светозар Нешић, Радомир Путник, Александар Машин, а Петар Бојовић и Петар Пешић били су на тој дужности по завршетку Првог светског рата. Поред наведених, посебно истичемо и оне официре српске војске који су као начелници штабова или команданти армија и дивизија пресудно утицали на ток и победнички исход ослободилачких ратова Србије од 1912. до 1918. године. Међу тим официрима први су они који су се налазили на дужности начелника штаба српске Врховне команде, а то су војводе Радомир Путник, Живојин Мишић и Петар Бојовић, затим команданти српских армија војводе Степа Степановић, Живојин Мишић, Петар Бојовић и генерали Божидар Јанковић и Милош Васић.²⁰ Но, и сви други

²⁰ Радомир Путник је добио чин војводе за успешно командовање у Кумановској бици 1912. године, Степа Степановић за командовање у Церској бици од 15-24. 8. 1914. године, Живојин Мишић за командовање у Колубарској бици и протеривање аустроугарске војске из Србије 14. 12. 1914. године и Петар Бојовић за заслуге у Првом светском рату, пре свега за командовање Првом српском армијом при пробоју Солунског фронта и гоњење непријатељских снага, 26. 9. 1918.

команданти дивизија, "војски", одреда, пукова, батаљона, дивизиона, чета-батерија, заслужују дивљење.

Укупан официрски кадар, иако не тако бројан, тек нешто око 3.000, имао је пресудан, епохалан утицај на прве савезничке победе у Првом светском рату, а херојством при пробоју Солунског фронта и тежином напада после пробоја, при ослобођењу Србије од вишегодишње окупације и, истовремено, других југословенских народа од туђе доминације, задивило је не само савезничке, него и команданте противничких армија.

Дело тих српских ратника, њихове победе у 19. веку, балканским и Првом светском рату, чине непресушно извориште надахнућа о томе како се стиче и од туђина брани слобода своје земље.

Завршетком рата 1919. године, када је на темељима величанствених победа српске војске створена нова држава јужнословенских народа на Балкану, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, држава са знатно увећаном територијом и бројем становника од њене претходнице, Краљевине Србије, исказала се потреба, не само за обнову рада српске Војне академије, него и за отварање нових војних школа са много већим бројем питомаца и са новим наставним садржајима и циљевима школовања.

Обнављањем рада у 1919. години Војна академија је, као веома значајна војношколска институција у Кнежевини, односно Краљевини Србији, ушла у један сасвим нови период у коме су њена (не само њена, него и код других војних школа) организација, структура и наставни садржаји прилагођавани новим, унутрашњим приликама. У том смислу је нови државни амбијент наметнуо, што је и логично, потпуно другачију регулативу о војсци и војном школству.

ПРИЛОГ бр. 1*

УПРАВИТЕЉИ
војних школа – академија Кнежевине/Краљевине Србије
1830-1919.

Р. бр.	Име и презиме	На дужности Управитеља Артиљеријске школе-Војне академије	НАПОМЕНА
1.	ИЛИЈА МАНДИЋ	Први учитељ Гвардијске школе у којој се (пожаревачки период) настава - читање и писање изводи пре подне, а по подне "војно вежбање".	Кнез Милош Обреновић је 25. априла 1830. године основао Гвардијску школу. За прве команданте кадета поставио је капетана Илију Момировића и Петка Миленковића, а за команданта војске Тому Вучића Перишића који се потписивао као "Главни сердар војени и шеф књажеске гарде".
2.	МОЈСИЛО ЈАНКОВИЋ	Други учитељ Гвардијске школе који је на ту дужност постављен када је број кадета повећан са 73 на 149. Школа је са новом групом кадета наставила рад у Крагујевцу, где се пре подне изводи егзерцир, а потом по подне читање и писање.	Новом групом кадета командовао је капетан Михаило Павловић.
3.	СТЕВАН ХЕРКАЛОВИЋ	Директор (управник) "Књажеско Србске војне академије" од 15. децембра 1837. до половине јуна 1838.	Академија је називана и Виша војна школа. За првог управника био је постављен пуковник Илија Хаџи Милутиновић, али је убрзо на његово место постављен С. Херакловић. Прво седиште Војне академије било је у Пожаревцу, затим је премештена у Београд, а потом у Крагујевац где је радила тек месец дана.
4.	МАКСИМИЛИЈАН ЊУПРЕК	Управитељ Тополивнице од 1848. до марта 1850, која је од маја 1849. радила и као школа за офицере.	
5.	ФРАЊО ЗАХ	Дужност Управитеља обављао је први пут у времену од 5. јуна 1850. до 1. фебруара 1859; други пут од 1. јуна 1860. до 22. септембра 1865. и трећи пут у времену од 1. октобра 1868. до 23. маја 1874. године.	Учинио је 29. маја 1861. други по реду предлог да се Артиљеријска школа реорганизује и промени назив у Војна академија у којој би радиле Нижа школа у трајању од 4 и Виша школа у трајању од 2 године. Његов предлог није прихваћен.

* Све прилоге израдио и саставио аутор чланка на основу архивске грађе и Споменике Војне академије.

Р. бр.	Име и презиме	На дужности Управитеља Артиљеријске школе-Војне академије	НАПОМЕНА
6.	РАНКО АЛИМПИЋ	На дужности Управитеља је провео 13 месеци и то од 1. фебруара 1859. до 1. јуна 1860.	Крајем јуна 1859. предложио је да се Артиљеријска школа организује као Војна академија у којој би радила Нижа школа у трајању од 4 и Виши течај у трајању од 3 године. Предлог није усвојен.
7.	МИЛОЈКО ЛЕШЈАНИН	Два пута је дужност управника примао од Фрање Заха, и то први пут 22. септембра 1865. и на дужности остао до 1. октобра 1868, и други пут 23. маја 1874. и на дужности остао до 10. октобра 1875. Трећи пут дужност је примио од Стевана Здравковића, и на дужности остао непуних пет месеци, од 9. јуна 1880. до 1. новембра 1880. године.	Као управитељ школе поднео је 1. фебруара 1866. године трећи по реду предлог да се Артиљеријска школа реорганизује тако да ради Нижи заједнички течај за све питомце у трајању од 4 године и Виши течај од 2, с тим да кандидати пре доласка у школу проведу две године на служби у трупи.
8.	ЉУБОМИР ИВАНОВИЋ	Дужност, са ратним прекидима, обављао је од 10. октобра 1875. до 20. марта 1879. године.	По наређењу Министра војног потпуковника Косте Протића, Управитељ школе и Професорски савет урадили су пројекат за реорганизацију Артиљеријске школе. По њиховој замисли Нижи течај требало је да траје 3 године, а Виши две. Предлог није реализован због ратних прилика.
9.	ЈОВАН АНЂЕЛКОВИЋ	Поред дужности редовног професора обављао је и дужност Управитеља Артиљеријске школе од 1. маја до 1. октобра 1879. године.	По наређењу Министра војног урадио је, у сарадњи са Професорским саветом, пети по реду пројекат Закона за устројство Војне академије који је 18. јануара 1880. изгласала Народна скупштина. По овој регулативи у Војној академији су радиле две школе - Нижа у трајању од 3 и Виша у трајању од 2 године.
10.	СТЕВАН ЗДРАВКОВИЋ	Први Управитељ Војне академије, дужност на коју је постављан три пута, и то први пут од 1. октобра 1879. до 9. јуна 1880, други пут од 1. новембра 1880. до 1. марта 1886. и трећи пут од 23. марта 1886. до 23. октобра 1887. године.	Шести пројекат за измене у Закону о Војној академији рађен је на основу искустава од 1880. до 1884. године, тако да је нови Закон о Војној академији ступио на снагу 8. јуна 1884. године.

Р. бр.	Име и презиме	На дужности Управитеља Артиљеријске школе-Војне академије	НАПОМЕНА
11.	ПЕТАР ТОПАЛОВИЋ	Први пут на дужности Управитеља био је само 20 дана, од 1. до 23. марта 1886, а други пут 2,5 године, од 27. марта 1889. до 20 августа 1891. године.	
12.	ДИМИТРИЈЕ ЂУРИЋ	На дужност Управитеља постављан је, са мањим прекидима, три пута, и то од 26. октобра 1887. до 23. фебруара 1889, затим од 14. октобра 1891. до 21. марта 1892. и од 27. августа 1892. до 19. октобра 1893. године.	Децембра 1887. извршене су мање измене и допуне Закона о Војној академији од 1884. године. Пре свега изостављен је број питомаца који се прима на школовање.
13.	СТЕВАН Р. ПАНТЕЛИЋ	На дужности од 7. новембра 1893. до 20. децембра 1894. године.	
14.	ЈОВАН ПЕТРОВИЋ	На дужности три године од 20. децембра 1894. до 1. новембра 1897. године.	Изменама и допунама Закона о Војној академији јануара 1897. прецизирано је да се на школовање примају ђаци старости од 16 до 20 година; да у току школовања питомци примају плату и да се сваке године у Нижу школу прима нова класа.
15.	МИЛОВАН С. ПАВЛОВИЋ	На дужности од 19. новембра 1897. до 14. јула 1900. године.	Крајем септембра 1899. извршене су нове измене Закона о Војној академији по којима је школовање и у Нижој и у Вишој школи трајало по две године. По овој регулативи школовани су питомци 30, 31. и 32. класе.
16.	ПАВЛЕ БОШКОВИЋ	На дужности је провео само годину дана, од 14. јула 1900. до 10. августа 1901. године.	Од 33. класе, односно Решењем од 10. октобра 1900. године, школовање у Нижој школи поново је трајало три године, а истовремено се већ размишљало да се школовање официра универзалног типа продужи на четири године.
17.	ЛАЗАР Д. ЛАЗАРЕВИЋ	Дужност је обављао од 10. августа 1901. до 18. марта 1904. године.	Од 34. до 41. класе школовање у Нижој школи траје 4 године. Међутим, од фебруара 1904. године стриктно је одређен број од 30 питомаца који се могу примити на школовање.

Р. бр.	Име и презиме	На дужности Управитеља Артиљеријске школе-Војне академије	НАПОМЕНА
18.	ЛЕОНИДА СОЛАРЕВИЋ	На дужности од 18. марта 1904. до 9. јула 1907. године.	Маја 1906. поново је одређено да Виша школа траје две године и да се на школовање може примити од 20 до 31 слушаоца.
19.	МИХАЈЛО ЖИВКОВИЋ	На дужности од 24. марта 1908. до 23. децембра 1908. и од 6. октобра 1909. до 17. септембра 1912. године.	Све до балканских и Првог светског рата више нису вршене измене и допуне Закона о устројству Војне академије Краљевине Србије.
20.	МИХАЈЛО П. РАШИЋ	На дужности од 15. августа 1913. до 12. јула 1914. године.	Све до балканских и Првог светског рата више нису вршене измене и допуне Закона о устројству Војне академије Краљевине Србије.
21.	ЖИВКО Г. ПАВЛОВИЋ	На дужности од 10. јуна 1919. до 7. октобра 1920. године.	Решењем од 12. септембра 1919. године наређено је да у 1919. Нижа школа Војне академије поново отпочне са радом. У новим условима на школовање је примљена 47. класа која је бројала 229 питомаца. Међу њима су се налазили младићи <i>"из сва шри наша њемена, али и знајан број из њређашњих аусџроуђарских војних школа"</i> .

ПРИЛОГ бр. 2

ПРОГРАМ
пријемног испита за пријем кандидата
у Артиљеријску, Нижу и Вишу школу Војне академије

I ИЗБОР КАНДИДАТА ЗА АРТИЉЕРИЈСКУ ШКОЛУ ОД 1850. ДО 1876. ГОДИНЕ

АРТИЉЕРИЈСКА ШКОЛА		
Програм пријемног испита по класама		
класа	класа	класа
I - II 1850-1855. 1851-1856.	III - VII 1855-1860. 1865-1866.	VIII - XII 1866-1871. 1875-1876 (81)
Предмета изучавани за пријемном тромесечном течају. (Испит полагаан у децембру)	Од 3. класе тромесечни течај замењен полагањем пријемног испита из предмета	Кандидати од 8. до 12. класе полагали су пријемни испит из предмета
1. Енциклопед. преглед вој. наука 2. Аритметика 3. Општа географија 4. Почети цртања 5. Етзерцир артиљеријски 6. Служба гарнизона 7. Француски језик	1. Рачуница 2. Алгебра 3. Геометријско цртање 4. Српска историја, писмено 5. Француски језик, писмено 6. Немачки језик, писмено	1. Математика 2. Геометрија 3. Српска историја 4. Француски језик 5. Немачки језик

II ПРОГРАМ ПРИЈЕМНОГ ИСПИТА ЗА ПРИЈЕМ КАНДИДАТА У НИЖУ ШКОЛУ ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ

		Програм пријемног по класама - промена програма			
		класе	класе	класе	класе
Р. бр	НАЗИВ ПРЕДМЕТА (полаган на пријемном)	XIII - XVII 1880 - 1884.	XVIII - XXIX 1885 - 1896.	XXX - XXXV 1897 - 1902.	XXXVI - XLVI 1903 - 1913.
1.	Математика (алгебра, геом., триг.)	•	• и нижа алгебра	• аритмет.; геомет.; стере.	• (писмено)
2.	Физика	•	•	•	•
3.	Хемија	•	•	• орган. и неорган.	•
4.	Минерологија	•	•	•	•
5.	Географија и космографија	•	•	•	•
6.	Општа историја	•	•	• у обиму VI гимна.	•
7.	Историја српског нар.	•	• српска историја	• и историја Босне	•
8.	Немачки или франц.	•	• полагана оба јез.	• усмено и писмено	•
9.	Историја српске књижевности	•	• српски и књижев.	•	•
10.	Цртање и краснопис	•	• полагаани одвојено	• геом. и слободно	• цртање

Од 18. класе Ниже школе вршене су измене структуре предмета пријемног испита, али и тематско-садржајно проширивање појединих предмета (Математика; Географија; Хемија; Српска историја; Српски и страни језици, као и Цртање и краснопис).

III ПРОГРАМ ПРИЈЕМНОГ ИСПИТА ЗА ПРИЈЕМ ОФИЦИРА У ВИШУ ШКОЛУ ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ

Структура предмета програма пријемног испита по класама		
класа I - II 1884 - 1888.	класа III - XIV 1890 - 1904	класа XV - XXI 1905 - 1911(12)
испит полагаан из предмета	испит полагаан из предмета	испит полагаан из предмета
Испит полагаан из предмета: 1. Основи тактике 2. Фортификација 3. Географија Балкан. полуострва и укратко суседних земаља 4. Тригонометрија равна и сферна	Програму 1. и 2. класе додатк су предмети: 5. Администрација 6. Артиљерија и 7. Немачки или француски језик (по избору)	Испит полагаан из предмета: 1. Тактика 2. Фортификација (пољска и стална) 3. Географија (допато Аустроугар. и Румуније) 4. Математика (Алгебра, Тригонометрија, Аналитичка геометрија 5. Администрација 6. Артиљерија 7. Балистика (нова предмет) 8. Геодезија (нови предмет)

ПРИЛОГ бр. 3

СТРУКТУРА
предмета у наставном плану и програму
Артиљеријске школе 1850-1880.

Р. бр.	Назив предмета	АРТИЉЕРИЈСКА ШКОЛА																
		Прва класа година					Пета класа година					Десета класа година						
		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4			
1.	Алгебра - нижа и виша	•	•		•	•	•								•	•	•	•
2.	Географија	•					•	•								•	•	
3.	Француски језик	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
4.	Цртање: топогр. артиљ. фортиф. пмс	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	
5.	Правила артиљеријске службе	•	•	•				•							•	•		
6.	Пољска, логорна, гарнизона, градска и унутрашња служба	•					•								•			
7.	Наука о оружју						•								•			
8.	Наука хришћанска			•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
9.	Немачки језик					•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
10.	Правила пешачке службе		•	•				•	•						•			
11.	Гимнастика, борење, пливање		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
12.	Геометрија и аналитичка геометрија			•	•				•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
13.	Војна стилистика		•						•						•			
14.	Општа историја								•	•					•	•		
15.	Правила коњичке службе										•				•			
16.	Пољска и стална фортификација		•	•	•	•				•	•	•	•	•		•	•	•
17.	Ратна и војна историја		•			•												•
18.	Практична геометрија са премеравањем			•	•				•	•						•		
19.	Тактика			•	•				•	•	•					•	•	•
20.	Артиљерија - нижа и виша			•		•				•	•	•	•	•		•	•	•
21.	Правила пивверске и поштоверске службе										•				•			
22.	Нацртна геометрија			•	•	•				•	•					•		
23.	Физика			•		•				•						•		
24.	Виша геодезија											•				•		
25.	Хемија			•	•						•	•						•
26.	Хигијена																•	•
27.	Хипологија															•	•	
28.	Јахање и вожење				•	•				•	•						•	•
29.	Механика					•					•	•					•	•
30.	Стратегија					•					•						•	•
31.	Бенералштабна служба					•					•						•	•
32.	Војна администрација					•					•						•	•
33.	Наука о земљишту с крокварањем										•							•
34.	Грађевинаство на суви и води					•					•							•
35.	Историја српског народа																	
36.	Војне комуникац. и логорске грађев.																	
37.	Међународно и ратно право																	
38.	Стевографија																	
	УКУПНО /по годинама/ слушао предмета. На крају програма испит.	6	9	14	12	17	10	12	14	13	19	14	14	17	19			

ПРИЛОГ бр. 4

СТРУКТУРА
предмета наставног плана и програма
Ниже школе Војне академије (1880-1883)

Р. бр.	Назив предмета *	ГОДИНА		
		1.	2.	3.
1.	Тактика целокупна	•	•	
2.	Пољска фортификација, Основни сталне фортификације*, примењени на привремено утврђивање	•	•	•
3.	Егзерцирна пешачка, коњичка, артиљеријска и пионирска правила службе	•		
4.	Гарнизона, градска, пољска и унутрашња служба, дисциплинска уредба и војно судски закон	•		
5.	Хипологија	•	•	
6.	Јахање и вожење **	•	•	•
7.	Гимнастика, борење и пливање **	•	•	•
8.	Немачки или француски језик ** (по избору)	•	•	•
9.	Руски језик	•		
10.	Математика (од кубних једначина), Аналитичка геометрија	•	•	
11.	Деловодство и стилистика	•		
12.	Религија	•		
13.	Хигијена и Антропологија	•		
14.	Наука о оружју и теорији гађања (појмови из Балистике)		•	•
15.	Историја српског народа		•	•
16.	Географија		•	
17.	Надгтна геометрија		•	
18.	Цртање		•	•
19.	Стегографија		•	
20.	Физика		•	
21.	Премеравање и наука о земљишту, практична геометрија с крокдрањем и топографским цртањем		•	•
22.	Наша целокупна војна администрација			•
23.	Основни механике			•
24.	Хемија			•
25.	Историја ратне вештине			•
26.	Опширна географија Балканског полуострва и нарочито суседних покрајина и вачела Војне географије			
27.	Појмови из стратегије			•
	Преглед укупно слушаних предмета и када су /по годинама/ изучавани. Настава /теоријска и практична/ је извођена целокупно.	13/6	15/7	13

НАПОМЕНЕ:

- * Структура предмета који су се изучавали у Нижој школи Војне академије прописивана је законом, а распоред када ће се који предмет изучавати доносио је на предлог Академског савета, Министар војни.
- ** За све три године изучавани су предмети: Пољска фортификација; Страни језик; Јахање и вожење и Гимнастика, борење и пливање.

ПРИЛОГ бр. 5

СТРУКТУРА
предмета у наставном плану и програму Ниже школе Војне академије (1884-1914)

Р. бр	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	Класе питомца Ниже школе које изучавају предмете			
		од 14. до 17.	од 18. до 24.	од 25. до 33.	од 34. до 46.
		време школовања класа и изучавања предмета ¹			
		1881 (84) - 1884 (87)	1885 (88) - 1891 (94)	1892 (95) - 1900 (03)	1901 (05) - 1913 (14)
1.	Математика	•	•	•	•
2.	Надпртна геометрија	•	•	•	•
3.	Физика	•	•	•	•
4.	Хемича	•	•	•	•
5.	Основи механике	•	•	•	•
6.	Премеравање са крокирањем	•	•	•	•
7.	Географија	•	•	•	•
8.	Тактика	•	•	•	•
9.	Фортификација	•	•	•	•
10.	Историјско развиће оружја ²	•	•	•	•
11.	Војна хигијена	•	•	•	•
12.	Хиџологија	•	•	•	•
13.	Основи конструкције оружја ²	•	•	•	•
14.	Основи војног судства и дасцил. уред.	•	•	•	•
15.	Основи стратегије	•	•	•	•
16.	Историјско развиће ратне вештине ²	•	•	•	•
17.	Историја Срба	•	•	•	•
18.	Егзерцирна пешачка правила	•	•	•	•
19.	Егзерцирна артиљер. и коњ. правила	•	•	•	•
20.	Настава о вожењу с јахањем	•	•	•	•
21.	Прописи о устројству српске војске	•	•	•	•
22.	Службена правила (општи прописи)	•	•	•	•
23.	Упути и прописи за пољску службу	•	•	•	•
24.	Настава за пушку М 1880	•	•	•	•
25.	Француски или немачки језик ²	•	•	•	•
26.	Цртање и краснорис	•	•	•	•
27.	Гимнастика, борење и пливање	•	•	•	•
28.	Артиљерија ³	•	•	•	•
29.	Пионирска служба ²	•	•	•	•
30.	Српски језик ²	•	•	•	•
31.	Техничка настава	•	•	•	•
32.	Руски језик ³	•	•	•	•
33.	Стенографија ³	•	•	•	•
34.	Општа историја ³	•	•	•	•
35.	Историја ратне вештине ³	•	•	•	•
36.	Стилстика ³	•	•	•	•
37.	Турски језик ³	•	•	•	•
38.	Наука хришћанска ³	•	•	•	•
39.	Војна педагогија ³	•	•	•	•
40.	Српска историја ³	•	•	•	•
41.	Српски језик са књижевношћу ³	•	•	•	•

НАПОМЕНЕ:

¹ У рубрици Време трајања школовања класа прва бројка означава годину почетка школовања прве наведене класе, а бројка у загради годину завршетка школовања-произвођења у официрски чин. Нпр. број 1881. означава почетак школовања 14. класе, а број у загради (84) годину завршетка школовања. У истој рубрици број 1884. представља годину почетка школовања 17. класе, а број у загради (87) завршетак њеног школовања.

² Од 1884. до 1914. године у структури предмета наставног плана и програма Ниже школе ВА вршене су незнатне измене и допуне. Прве промене учињене су 1887. године када су прво предмети под р. бр. 10. и 13. спојени у један предмет- Артиљерија (р. бр. 28), затим изостављен предмет Историјско развиће ратне вештине (16), а истовремено додат предмет Пионирска служба (29), Српски језик (30) и Техничка настава (31).

³ Почетком деведесетих година прошлог века учињене су нове промене у наставном плану Ниже школе. Прво је 1890. уведен предмет Руски језик (32), а затим је 1892. изостављен из програма Српски језик а по избору се поред обавезног руског учи и немачки или француски, а додат је и предмет Стенографија. Наредне 1893. године изостављени су предмети: Историја Срба и Стенографија. Међутим, 1895. додати су: Општа историја и Историја ратне вештине; 1898. предмети Наука о хришћанству и Турски језик; 1900. Предмет Војна педагогија (годину дана касије укинута); 1903. у програм је уврштен предмет Српска историја; 1904. Српски језик са књижевношћу; 1905. враћен предмет Војна педагогија а изостављена Веронаука, и напоскон 1910. поново је уведен предмет Стенографија.

ПРИЛОГ бр. 6

СТРУКТУРА
предмета наставног плана и програма Ниже школе Војне академије и њихова
промена по годинама и класама

Р. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	НИЖА ШКОЛА ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ																			
		промена структуре предмета по годинама школовања и класама																			
		13. класа			20. класа			30. кл.			35. класа				41. класа				46. кл.		
		година		година	год.		година		година		год.		година		год.		год.				
131	204	302	101	201	300	100	204	104	215	305	402	103	201	301	407	106	200				
1.	Математика	•	•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
2.	Ижињеријско-техничка настава	•			•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
3.	Географија	•	•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
4.	Ствљстичка	•						•													
5.	Војно судство	•			•			•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
6.	Хигијена (војна)	•			•			•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
7.	Руски језик	•						•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
8.	Француски језик	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
9.	Немачки језик	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
10.	Наука хришћанска	•																			
11.	Правило пешачке службе	•			•			•													
12.	Правило артиљериј. службе	•			•	•		•													
13.	Правило коњичке службе	•			•			•													
14.	Пешачки егзерцир	•			•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
15.	Ратна служба	•			•			•			•			•		•	•	•			
16.	Артиљеријски егзерцир	•			•			•						•		•	•	•			
17.	Правило службе	•			•			•						•		•	•	•			
18.	Општуршке и настава за гађање	•			•			•					•		•		•	•			
19.	Цртање и краспопис	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
20.	Јахање	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
21.	Гимнастика и борење	•			•	•	•	•						•	•	•	•	•			
22.	Нижа геодезија	•			•			•			•			•		•		•			
23.	Нацртна геометрија	•			•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
24.	Физика	•			•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
25.	Пољска фортификација	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
26.	Артиљерија с балистиком	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
27.	Тактика	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
28.	Историја српског народа	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
29.	Хипологија	•			•			•						•		•		•			
30.	Механика	•			•			•					•		•		•	•			
31.	Основе сталне фортификације	•			•			•			•			•		•		•			
32.	Појмови из стратегије	•			•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
33.	Хемја	•			•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
34.	Војна администрација	•			•			•			•			•		•		•			
35.	Српски језик	•			•			•			•			•		•		•			
36.	Општа историја	•			•			•			•			•		•		•			
37.	Гимнастика	•			•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
38.	Борење	•			•			•			•			•		•		•			
39.	Војна географија	•			•			•			•			•		•		•			
40.	Техничка настава	•			•			•			•			•		•		•			
41.	Топографско цртање-топограф.	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
42.	Пешадска егзерцирна правила	•			•			•			•			•		•		•			
43.	Правило службе I, III, V део	•			•			•			•			•		•		•			
44.	Општа тактика	•			•			•			•			•		•		•			
45.	Баднстичка	•			•			•			•			•		•		•			
46.	Основи стратегије	•			•			•			•			•		•		•			
47.	Историја ратне вештине	•			•			•			•			•		•		•			
48.	Ратна међународна правила	•			•			•			•			•		•		•			
49.	Артиљ. егзерцирна правила	•			•			•			•			•		•		•			
50.	Правило службе I, III, IV део	•			•			•			•			•		•		•			
51.	Тактика пешадје	•			•			•			•			•		•		•			
52.	Ижињеријска правила	•			•			•			•			•		•		•			
53.	Коњичка егзерцирна правила	•			•			•			•			•		•		•			
54.	Стевографија	•			•			•			•			•		•		•			
55.	Педагогика	•			•			•			•			•		•		•			

ПРИЛОГ бр. 7

СТРУКТУРА

Р. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ВИША ШКОЛА ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ						
		програм наставе по класама						
		I	II ¹	III ²	IV-V ³	VI-VIII ⁴	IX-XVII ⁵	XVIII-XXI ⁶
		време (трајање) школовања						
		1884-1887	1888-1890	1890-1892	1892-1894	1894-1900	1899-1909	1908-1914
1.	Стратегија с критичком оценом неких ратова	•	•	•	•	•	•	•
2.	Тактика великих тела (јединица); писмени (тактич.) задаци; избор, оцена; утврђивање; напад и одбрана; положај и практички на земљи.	•	•	•	•	•	•	•
3.	Основи међународног рат. права	•	•	•	•	•	•	•
4.	Савремена статна фортификац. с градском војном	•	•	•	•	•	•	•
5.	Бенералштабни послови ¹ служба	•	•	•	•	•	•	•
6.	Начела државне администрације, војна администрација ²	•	•	•	•	•	•	•
7.	Страни језик: франц. и немачки	•	•	•	•	•	•	•
8.	Основи више геодезије с примен. на картографију	•	•					
9.	Начела политичке економије и статистице	•						
10.	Војна статистика и географија Балканског полуострва и сусед. земаља ³	•						
11.	Артиљерија ⁴		•	•	•	•	•	•
12.	Јахање (и дресура коња) ⁴		•	•	•	•	•	•
13.	Најновија општа историја ⁵		•	•				
14.	Српски језик ⁶		•	•				
15.	Нивка и виша геодезија с пример.			•	•	•	•	•
16.	Турски језик						•	•
17.	Борење					•	•	•
18.	Руски језик						•	•
19.	Историја рат. вештине са стратег.						•	•
20.	Бенералштабна служ. са админик.							•
21.	Стенографија							•
22.	Опште државно право у вези са уставним и администр. правом							•
23.	Народна економија с науком о финансијама							•
24.	Војно морнарство							•
	УКУПНО: (по класама) слушано предмета и полагањих испита	10	12	12	10	10	14	19

НАПОМЕНЕ:

¹ Уредбама од марта, августа, октобра и новембра 1888. године у НПП Више школе уведени су предмети: Артиљерија, Јахање, Бенералштабни послови (укидан предмет), Најновија општа историја. Октобра исте године одлучено је да се учи један страни језик - француски или немачки, по избору.

² У току школовања 3. класе Више школе донета је Уредба којом је укинут српски језик.

³ Укинут предмет Најновија општа историја, који је предаван само у 2. и 3. класи Више школе.

⁴ Јануара 1898, односно септембра исте године програм Више школе проширен је за два предмета: Турски језик и Борење.

⁵ Од 1901, односно са почетком школовања IX класе извршено је спајање предмета: Историја ратне вештине и Стратегија у један предмет под називом Историја ратне вештине са стратегијом.

Такође, извршено је спајање предмета: Бенералштабна служба и Администрација у нови: Бенералштабна служба с администрацијом. Међутим, од 1906. поново су, уместо једног, предавана два предмета под ранијим називом.

⁶ Половином 1910. у програм Више школе уведена су три нова предмета (у прилогу под ред. бр. 22, 23. и 24), а од октобра исте године и четврти - Стенографија.

ПРИЛОГ бр. 8

ПРЕДАВАЧИ
у војним школама Кнежевине/ Краљевине Србије
(1830-1919)

I Опште војни и стручно-специјалистички (војни) предмети

Р. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ПРЕДАВАЧ
1.	Енциклопедијски преглед војних наука	Франьо Зах (као управник)
2.	Стратегија	Милојко Лешјанин (1859-1880) са прекидима; Јован Драгашевић (1861-1880) са прск.; Јован Анђелковић (1868-1879) са прск.; Димитрије Бурић (1869-1893), мали прск.; Петар Топаловић (1887-1890) са прск.; Станојко Стокић (1879-1887), мали прск.; Светозар Нешић (1884-1904) са прск.; Димитрије Цинцар-Марковић (1893); Милосав Живановић (1900-1901); Коста Ј. Поповић (1888-1895); Миливоје Николајевић (1893-1900); Милутин Мишковић (1904), привр.; Драгутин Димитријевић (1910-1914), са прск.; Милош М. Васић (1891-1899) са прск.; Драгутин Милутиновић (1897-1902); Степа Степановић (1897, 1902-1903); Живојин Мишић (1898-1900, 1900-1902, 1903-1904); Стеван С. Хаџић (1900-1902, 1904-1910); Живко Ђорђевић (1911-1912); Радоје Лазић (1914. изабран за ред. проф. Због рата није отпочео са радом.)
3.	Тактика	Ранко Алимпић (1850-1860); Тодор Бојовић (1857-1859); Илија Чолак-Антић (април 1859); Димитрије Бурић (1869-1893), мали прск.; Милан Андријевић (1880-1890); Јован Павловић (1884-1888); Светозар Нешић (1884-1904), са прск.; ред. и хонор. проф. Радомир Путник (1886-1887, 1888-1895); Коста Ј. Поповић (1888-1895); Јован Атанацковић (1888-1897); Милош Наумовић (крајем 1888); Михаило Ј. Наумовић (1897-1898); Коста Јокић (1891-1898); Милош М. Васић (1891-1899), са прск.; Боривоје Драгашевић (1900-1901); Јован Ф. Ковачевић (крајем 1893); Петар Мишић (1893-1894, 1897-1900, 1902-1906); Лазар Петровић (1894-1896); Новак Бранковић (1894, 1901-1906); Драгутин Милутиновић (1897-1902); Стеван С. Хаџић (1900-1902, 1904-1910); Михаило Живковић (сред. 1902); Петар Пешћ (1904-1913), са ратним прекидом; академик Живко Павловић (1906-1914), са ратним прекидом; Милан Ж. Миловановић (1910-1919), са прекидом.
4.	Тактика пешадије	Петар Косић (1919-1921)
5.	Тактика артилерије	Никола Томашевић (1919-1920)
6.	Артилерија	Радивоје Т. Бојовић (1894-1899); Недељко Вучковић (1897-1901, 1909-1910), са прск.; Ђорђе Марковић (1899); Ђорђе Анастасијевић (1899-1900); Ђорђе Шпартал (1902-1911); Владимир Рајковић (1911-1912); Драгомир Ж. Стојановић (1911-1914), са ратним прекидом.
7.	Артилерија и артилеријска правила	Петар Протић (1852-1855); Петар Видаковић (1858-1861); Тихомир Николић (1858-1860); Светозар Гарашанин (јесен 1860- лето 1862); Василије Јанковић (1862-1866); Лазар Чолак-Антић (1867-1871); Евгеније Калинић (1871-1912); Кока Миловановић (1874-1882), са прск.; Коста Костић (1878-1882); ред. проф. Живко Касидолац (1889-1897).
8.	Артилериска егзерцирна правила	Коста Пантић (1882-1885); Јован Д. Павловић (1921-1923); Петар М. Љубичић (1923-1925); Душан М. Радовановић (од 1923).
9.	Артилериски егзерцир	Коста Ненадовић (од 1856)
10.	Артилерија с балистиком	Дамјан Влајић (1882-1920), са прекидима
11.	Основна знања о баруту и оружју	Коста Ненадовић (од 1856)
12.	Наука о оружју с теоријом гађања	Дамјан Влајић (1882-1920), са прекидима
13.	Опис пушке и настава за гађање	Милан Андријевић (1880-1890); Павле Костић (1886-1888); Стеван П. Јовановић (1892-1895); Михаило Васић (1894-1895)
14.	Инжињерска правила и фортификација	Светозар Станковић (1882-1897); Никола Аранђеловић (1919-1920)
15.	Инжињерска правила с погледом на фортификацију	Чедомир Миљковић (1880-1894)
16.	Фортификација и фортификац. цртање	Димитрије Миланковић (1852); Јован Бели-Марковић (1852-1859)
17.	Пољска фортификација	Дамњан Поповић (1895-1900); Светислав Исаковић (1895-1904), са прск.; хонор. и ред. проф. Ђурђе Лазић (1909 и даље са прск.)
18.	Стална фортификација	Боривоје Нешић (1892-1896); Дамњан Поповић (1895-1900); Ђурђе Лазић (1909. и даље са прск.); Радисав Зечевић (1911-1912).

Р. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ПРЕДАВАЧ
19.	Правила пионирске и понтоњерске службе	Димитрије В. Караџић, син Вуков (1859-1865); Коста С. Протић (1865); Коста Протић (1865-1866, 1872-1875); Светозар Љочић (1886-1892)
20.	Инжињерско-техничка настава	Боривоје Нешић (1892-1896); Светислав Исаковић (1895-1904), са прек.; Милош Божановић (1897-1899); Љубомир Поповић (1900-1902, 1904-1913)
21.	Грађевинарство	Фрања Вшетечка (1853-1870); Александар Николић (1870-1873); Михаило Николић (1898-1899)
22.	Фортификацијско и артилериско цртање	Коста Станишић (1893-1895, 1900-1903)
23.	Фортификација	Димитрије В. Караџић (1859-1865); Јован Бели-Марковић (1852-1859); Коста С. Протић (1865); Коста Протић (1865-1866, 1872-1875); Јеврем Радојкић (1866-1870); Милан Спирић (1871-1872); Михаило Магдаленић (1875-1895), са прек.; Чедомир Миљковић (1880-1894), са прек.; Светозар Љочић (1886-1892); Коста Станишић (1893-1895, 1900-1903); Љубомир Поповић (1900-1902, 1904-1913); хонор. проф. Никола Аранђеловић (1914), због рата није почео да ради.
24.	Техничка настава	Коста Радисављевић (1879-1896); Чедомир Миљковић (1880-1894), са малим прек.; Светозар Љочић (1886-1892); Михаило Ј. Наумовић (1889-1891); Стеван Илић (1902-1909); Никола Аранђеловић (1919-1920), хонорарно.
25.	Бенералштабна служба	Ранко Алимпић (1850-1860); Милојко Лешјанин (1859-1880); Димитрије Бурић (1869-1893), са малим прек.; Павле Борђевић (1876), двомесечни курс; Јован Петровић (1879-1897), са прек.; хонор. и ред. проф. Радомир Путник (1886-1887, 1888-1895); Милосав Живановић (1901-1903); Милутин Мариновић (окт. 1901); Василије Антонић (1899-1900); Војислав Живановић (1907-1912); Драгомир Милојевић (1914), због рата није отпочео рад.
26.	Бенералштаб. служба са администрацијом	Светозар Нешић; Милорад Поповић (1904-1907)
27.	Бенералштабни послови с ратном игром	Вукоман Арачић (1893-1901), са прекидима.
28.	Ратна служба	Милан Андријевић (1880-1890); Милош М. Васић (1891-1899), са прек.; Стеван П. Јовановић (1892-1895); Василије Антоновић (1899-1900)
29.	Геодезија	Проф. Емилијан Јоксимовић (1850); Стеван Здравковић (1865-1887); Коста Радисављевић (1879-1896); ред. проф. Павле Данић (1889-1892); Петар Мишић (1893-1894, 1897-1900, 1902-1906); Светислав Исаковић (1895-1904), са прек.; Милош Божановић (1897-1899); Стеван П. Бошковић (1899. и касније); Стеван Илић (1902-1909)
30.	Наука о земљишту са топограф. цртањем	Милан Николајевић (1910-1922), са прекидима.
31.	Премеравање са крокирањем	Божилар Јанковић (1884-1887); Боривоје Драгашевић (1892-1894); Новак Бранковић (1894, 1901-1906)
32.	Нижа геодезија	Радисав Зечевић (1911-1912)
33.	Виша геодезија	Радован Милетић (1878-1889), са прекидима
34.	Топографија с крокирањем	Станојло Стокић (1879-1887), са малим прекидима
35.	Основни више геодезије с применом на картографију	Милан Андоновић (1879-1887)
36.	Практична геометрија с премеарањем	Проф. Михаило Панић (1852-1877); Стеван Здравковић (1865-1887); Коста Радисављевић (1879-1887); ред. проф. Милан Андоновић (1879-1887); Станојло Стокић (1879-1887), са прек.; Јосиф Симоновић (1882-1888)
37.	Правила службе	Милојко Лешјанин (1859-1880), са прек.; Јован Ј. Дамјановић (1875-1898), са прек.; Милан Андријевић (1880-1890); Милан Михаиловић (кратко 1885); Павле Костић (1886-1888); Милутин Мариновић (1889); Боривоје Драгашевић (1892-1894); Михаило Зисић (1894-1895)
38.	Пешачка правила	Димитрије Бурић (1869-1893), мали прек.; Павле Костић (1886-1888); Милосав Живановић (1888-1889); Милутин Мариновић (1889); Коста Јокић (1891-1898)
39.	Коњичка правила	Милосав Курговић (1886-1888); Љубомир Н. Христић (1888-1891); Миљивоје Николајевић (1889); Љубомир Лешјанин (1891-1892, 1897-1898); Сима Добрача (1892-1894); Божидар Пејчиновић (1894-1895, 1900-1901); Светозар Петровић (1896-1897); Витомир Н. Христић (1898-1899, 1902-1910)
40.	Артилериска правила	Михаило Срећковић (1873-1882) са прек.; Владимир Николић (1886-1889); Милутин Мишковић (1889); Чедомир Ј. Марковић (1889-1914); Николије Стевановић (1890-1895); Димитрије Николић (1893-1894); Сима Рашић (крај 1898); Драгомир Т. Николајевић (1900-1902) Светислав Стајевић (1902-1903)

Р. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ПРЕДАВАЧ
41.	Пешачки сгзертир	Милојко Лешјанин (1859-1880), са прек.; Јован Ј. Дамјановић (1875, 1879-1880, 1882-1898); Љубомир Остојић (1875-1876); Милан Андријевић (1880-1890); Стеван П. Јовановић (1892-1895)
42.	Пешадиска сгзертирна правила	Милан Андријевић (1880-1890)
43.	Пољска и логорска служба	Ранко Алимпић (1850-1860)
44.	Гарнизона и логорска служба	Димитрије Ракић (1860-1861)
45.	Гарнизона служба	Коста Ненадовић (од 1856)
46.	Дисциплинска уредба	Михаило Срећковић (1873-1882), са прек.; Јован Ђорђевић (1880-1881); Коста Пантвић (1882-1885); Тихомир Г. Јовановић (1891-1892); Михаило М. Васић (1894-1899, 1899-1900, 1901-1903); Милоје Марковић (1897); Лука Момировић (1897-1898); Љубомир А. Дабић (1899-1900); Велисав Ђ. Миловановић (1900-1903)
47.	Хипологија	Јован Теодоровић (1853-1855); Јован Гец (1859-1869), са прек.; Јулије Херцог (1869-1871); Фрањо Бенђик (нов. 1875-1876); Тодор Петрашковић (1879-1894), мали прек.; Стеван Екеровић (1883-1884); Милан Митровић (1905-1921), с ратним прекидима
48.	Јахање	Ранко Алимпић (1850-1860); Хуго (1853-1854); Адам Вранешчевић (1855-1857); Карло Траншан (1864-1865); Коста Јанковић (1865); Младен Ненадовић (1865-1866, 1867-1868); Александар П. Симоновић (јул-окт. 1868); Цеско Павловић (1868-1869); Матеја Оштркић (1869-1871, 1873-1875); Михаило Срећковић (1873-1882), са прек.; Лазар Лазаревић (1874); Милош Ђермановић (1874-1875); Тодор Грубановић (1884-1902), са прек.; Михаило Симић (1881); Милосав Куртовић; Љубомир Н. Христић (1888-1891); Љубомир Ј. Ђорђевић (1889); Љубомир Лешјанин (1891-1892, 1897-1898); Симе Добрача (1892-1894); Божидар Пејчиновић (1894-1895, 1900-1901); Светозар Петровић (1896-1897); Андрија Матјашевић (1898-1900); Витомир Н. Христић (1898-1899, 1902-1910); Живојин Ј. Бабић (1899-1900); Милан П. Јовановић (1900-1901, 1902-1903); Момчило Јоксић (крај. 1901); Борислав С. Грујић (1901-1903); Драгомир Андоновић (1903-1912); Петар Саватић (1903-1904, 1913-1919), са ратним прекидима; Ђорђе Крстић (1919-1922)
49.	Вожње	Карло Траншан (1864-1865); Коста Јанковић (1865); Матеја Оштркић (1865-1871, 1873); Михаило Срећковић (1873-1882), са прек.; Коста Пантвић (1882-1885); Владимир Николић (1886-1889); Димитрије Николић (1893-1894); Драгомир Т. Николајевић (1900-1902); Светислав Стајевић (1902-1903);
50.	Међународно и ратно право (од 1900 год. одвојене целине)	Проф. Гига Гершић (1879-1880); проф. Андра Ђорђевић (1886-1894); др Милутин Миљковић (1892-1896); Михаило М. Васић (1894-1899, 1899-1900, 1901-1903); Милоје Марковић (1897); Љубомир А. Дабић (1899-1900); Милан Пећанац (крај. 1900); др Миленко Веснић (1900-1903); Гојко Павловић (1903-1908)
51.	Међународно јавно и ратно право	Др Миодраг Аћимовић (1908-1920), са ратним прекидом
52.	Војно судство	Јован Ђорђевић (1880-1881); Тихомир Г. Јовановић (1891-1892); Михаило М. Васић (1894-1899, 1899-1900, 1901-1903); Лука Момировић (1897-1898); Љубомир А. Дабић (1899-1900); Велисав Ђ. Миловановић (1900-1903); др Миодраг Аћимовић (1908-1920), са прекидима.
53.	Војно судство и међународно јавно и ратно право	Драгомир Антула (1919-1922)
54.	Војна педагогија	Коста Јоксић (1900-1901, 1906-1911); др Тодор Павловић (1911-1914) са ратним прекидима
55.	Психологија, логика и педагогија	Проф. Светислав Максимовић (1919-1923)
56.	Администрација	Димитрије Бурић (1869-1893), мали прек.; Јован Ј. Дамјановић (1875-1898), са прек.; Павле Бошковић (1884-1901); Милан Андријевић (1880-1890); Милосав Живановић (1901-1903); Драгутин Милутиновић (1897-1902); Михаило А. Петровић (1898-1900, 1904-1909); Коста Наумовић (1901-1903); Никола Стевановић (1909-1912); Младен Миљковић (1909-1912); Радоје Јанковић (од 1914), са прекидима
57.	Војна администрација	Милојко Лешјанин (1859-1880); Димитрије Ракић (1860-1861); Павле Бошковић (1884-1901); хонор. и ред. проф. Станоје С. Ристић (од 1920)
58.	Војно научна администрација	Новак Бранковић (1894, 1901-1906);
59.	Деловодство	Јован Ј. Дамјановић (1875-1898), са прекидима
60.	Стенографија	Воја Коңчар (1879-1885), са малим прек.; Павле Стевановић (крај. 1892); проф. Милорад Полић (1910-1913)
61.	Статистика	Тодор Бојовић (1857-1859); Јован Драгашевић (1861-1880); Јеврем Марковић (1867-1869); Светозар Радојичић (1884-1893), са прек.; ред. проф. Стеван Грујић (1888-1892); Миљковић Николајевић (1893-1900)

II Опште образовни предмети

Р. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ПРЕДАВАЧ
1.	Математика	Проф. Емилијан Јоксимовић (од 1850); инг. Јован Ристић (1852), као проф. помоћник; проф. Михаило Панић (1852-1877); Стеван Здравковић (1865-1887); Радован Милетић (1878-1889), са прек.; Коста Радисављевић (1879-1896); Светозар Нешић (1884-1904), са прек.; ред. проф. др Димитрије Данић (1888); ред. проф. Стеван Давидовић (1883-1895), са прек.; др Ђорђе Петковић (1897-1898)
2.	Нацртна геометрија	Проф. Фрањо Витгсчка (1853-1870); Александар Николић (1870-1873); Димитрије Стојановић (1878-1880); Павле Шафарик (1881-1887); Михаило Рашић (1887-1890); ред. проф. Живко Касидолац (1889-1897); ред. проф. Стеван Давидовић (1883-1895), са прек.; Петар Мишић (1893-1906), са прекидима
3.	Физика	Проф. др Јован Ламбл (1851-1856); проф. Михаило Панић (1852-1877); проф. Атанасије Вучковић (1868); проф. Коста Алковић (1883-1887), са прек.; ред. проф. Ђорђе Стојановић (1887-1895); ред. проф. Ђорђе П. Рокнић (од 1895)
4.	Механика	Проф. Емилијан Јоксимовић (од 1850); проф. Михаило Панић (1852-1877); Стеван Здравковић (1865-1887); Данило Барковић (1881); ред. проф. Ђорђе М. Станојевић (1887-1895); ред. проф. Ђорђе П. Рокнић (од 1895)
5.	Хемија	Проф. Јован Ламбл (1851-1856); Нићифор Јовановић (1858-1871), са прек.; Стеван Р. Пантелић (1864-1879), са прек.; професор Михаило Рашковић (1867-1868); проф. Андра С. Книћанин (1879-1882); др Марко Леко (1882-1895), са прек.; др Марко В. Николић (1895-1899); др Доброслав Кнез-Милојековић (1900-1901); др Милорад Јовичић (1901-1906); проф. Алекса Станојевић (1906-1909); ред. проф. Драгутин Маријановић (1909-1919), са прекидима
6.	Цртање математско и топографско	Инг. Август Церман
7.	Цртање	Инг. Игњат Сенички (од 1852); проф. Фрања Витгсчка (1853-1870); Александар Николић (1870-1873)
8.	Цртање и краснопис	Димитрије Ракић (1860-1861); Јован Смуђа (1873-1882); Јосиф Симоновић (1882-1888); ред. проф. помоћ. Сава Витас (1885-1909)
9.	Краснопис	Инг. Август Церман (од 1850); Милан Николајевић (1910), са прекидима
10.	Општа историја	Тодор Бојовић (1857-1859); Илија Чолак-Антић (1859); Владимир Николић (1859-1861); Јован Драгашевић (1861-1880), са прек.; Јеврем Марковић (1867-1869); ред. проф. Љубомир Ковачевић (1878-1893), са прек.; проф. Панта Срећковић (1882-1889); проф. Јован Ђорђевић (1895-1897); др Михаило Р. Поповић (1897-1913), са прек.; проф. помоћ. др Јован Јовановић (1902-1904); проф. др Душан Пантелић (1919)
11.	Српска историја	Јован Драгашевић (1861-1880), са прек.; ред. проф. Љубомир Ковачевић (1878-1893), са прек.; проф. Панта Срећковић (1882-1889); др Михаило Р. Поповић (1897-1913)
12.	Историја српских ратова (од 1914.)	Душан Пешић (није отпочео рад)
13.	Војна историја	Адам Врањешевић (1855-1857); Тодор Бојовић (1857-1859)
14.	Историја Срба, Хрвата и Словенаца	Ред. проф. Милош Зечевић (1919)
15.	Историја југословенске књижевности	Проф. Драгутин Костић (1919), хонорарно
16.	Историја ратне вештине	Јован Драгашевић (1861-1880); Јеврем Марковић (1867-1869); Јован Анђелковић (1868-1879), са прек.; Петар Топаловић (1873-1897), са прек.; Јован Петровић (1879-1897); Стојко Стокић (1879-1887); Димитрије Цинцар-Марковић (1893); Драгомир Вучковић (1893-1897); Драгутин Милутиновић (1897-1902); Степа Степановић (1897, 1902-1903); хонор. па ред. проф. Милован Неђић (1904-1905, 1905-1911); Милан Гр. Миловановић (1911-1914), са прекидима.
17.	Географија	Фрањо Зах (као управник); Адам Врањешевић (1855-1857); Илија Чолак-Антић (1859); Владимир Николић (1859-1861); Јован Драгашевић (1861-1880); Јеврем Марковић (1867-1869); Светозар Радочић (1884-1893), са прек.; Александар Машин (1885-1888); ред. проф. Стеван Грујић (1888-1892); Миливоје Николајевић (1893-1900); Милош М. Васић (1891-1899), са прек.; Боривоје Драгашевић (1901-1909); Бранко Јовановић (1898-1900); Душан П. Стефановић (1900); Душан Станковић (1900-1904); Живојин Крстић (1900-1901, 1904-1910); Стојан Стојановић (1910-1914), са прек.; Миливоје Зечевић (1910-1919); Љубомир Марић (1919)
18.	Начела војне географије	Јован Драгашевић (1861-1880), са прекидима
19.	Српски језик	Ред. проф. Љубомир Ковачевић (1878-1893), са прек.; академик Љубомир Стојановић (1888-1889); ред. проф. Жарко С. Поповић (1898-1899); проф. Драгутин Милутиновић (1902-1913)

Р. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ПРЕДАВАЧ
20.	Стилистика	Јован Бели-Марковић (1852-1859); Илија Чолак-Антић (1859); Јован Драгашевић (1861-1880), са прек.; Стеван Велимировић (1867-1868); Јован Ј. Дамјановић (1875-1898), са прекидима
21.	Немачки језик	Проф. Људевит Шпанић (1851-1880); Стеван Д. Поповић (1880-1884); Никола Кесерић (1883-1886); Сава Витас (1885-1909); Јевђеније Јуришић-Штурм (1886-1888); проф. Ђуро Козарац (1888-1889); проф. Љубомир Миљковић (1888-1891); ред. проф. др Милан Јовановић (1889-1896); ред. проф. Богдан Поповић (1896-1900); Херман Резнер (1897-1903); ред. проф. Хенрик Милер (1900-1910); ред. проф. Миливоје Поповић (1910-1913); Живојин Видановић (1919)
22.	Француски језик	Фрањо Зах (као управник); проф. Карло Арен (1851-1856); проф. Људевит Шпанић (1851-1880); академик Матија Бан (1858-1859); Јосиф Мојзер (1866-1884); Никола Квеклић (1884); Емил Бавасер (1884-1887); Евген Константић-Ларац (1886-1887); проф. Владислав Буличевић (1887-1888); проф. Емило Ђерберовић (1888); ред. проф. др Милан Јовановић (1889-1896); проф. Михаило Шљивић (1889-1895); Спира Калик (1895-1901); ред. проф. Богдан Поповић (1896-1900); Павле Поповић, помогао брату Богдану (1896-1900); ред. проф. Танасије Милушић (1900-1914), са прек.; Ђешимир Старчевић (од 1914), са прекидима
23.	Руски језик	Архимандрит Кирило Јовичић (1868-1885); руски посланик, Александар Хитрово (1890-1894); Михаило Васић (1894-1903), са прек.; ред. проф. др Александар Белић (1901-1903); проф. Милутин Драгутиновић (1903-1904); ред. проф. помоћ. Милоје К. Срећеновић (1904-1907), са прекидима
24.	Турски језик	Проф. помоћ. Алекса Поповић (1898)
25.	Борење	Јован Замастил (од 1851); Ђорђе Марковић (1858-1860); Фердо Михаковић (1863-1887); Љубомир Илић (1886-1891); Милош П. Васић (1891-1899), са прек.; Шарл Дусе (1891-1919), са прек.; Светислав Мишковић (1895-1897); Драгомир Т. Николајевић (1900-1902); Александар С. Јосифовић (1902-1907);
26.	Гимнастика	Јован Замастил (од 1851); Лазар Цукић (1858-1859); Димитрије В. Караџић (1859-1865); Фердо Михаковић (1863-1887); Љубомир Илић (1886-1891); Стеван П. Јовановић (1892-1895); Јован Стојановић (1893-1894); Светислав Мишковић (1895-1897); Атанасије М. Поповић (1898-1901); Драгомир Т. Николајевић (1900-1902); Мирослав Војиновић (1908-1914); Фрањо Хофман (1908-1914)
27.	Пливање	Јован Замастил (од 1851); Фердо Михаковић (1863-1887)
28.	Морал	Протојереј Михаило Поповић (1852-1857)
29.	Основе хришћанства	Протојереј Михаило Поповић (1852-1857)
30.	Наука хришћанска	Архимандрит Сава Јовић (1856-1857), са прек.; архимандрит Никанор Зислић (1861-1864); протојереј Никола Стајевић (1864-1868); архимандрит Кирило Јовичић (1868-1885); војни прота Коста Рушчукић (1879-1883); војни прота Илија Протић (1883); војни прота Здравко Пауновић (1905)
31.	Музика и певање	Станислав Бинички (1908-1913); виши капелник Драгутин Ф. Покорни (1910-1919); Хинко Маржинец (1919)
32.	Хигијена	Др Владан Ђорђевић (1874-1875); др Радмилко Лазаревић (1880-1888), са прек.; др Милан Јовановић (1889-1896); др Димитрије Герасимовић (1896-1903), са прек.; др Ђорђе Владисављевић (1919); Сима Карановић (1900, 1901-1910); др Владимир А. Поповић (1903-1906); др Благоје Николић (1906-1910); др Ђорђе Протић (1919)